

راه رشد

تحلیل مفهوم تزکیه در قرآن کریم

روح‌الله مظفری پور

دانشجوی دکتری فلسفه تعلیم و تربیت

چکیده

در این نوشتار واژه تزکیه، با توجه به زمینه کاربرد و معانی گوناگون آن در قرآن مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است، که عبارت‌اند از: پاکیزگی روزی، انجام عمل صالح، پاکی افکار و اعتقادات، پاک‌دامنی و دوری از تعلقات دنیوی.

◀ کلیدواژه‌ها: تزکیه، قرآن کریم، روزی، عمل صالح، اعتقادات

مقدمه

سعی ما بر آن است که با استفاده از تفاسیر قرآن و بر محور تفسیرالمیزان و با استفاده از روش تحلیل و تفسیر مفهومی و با تکیه بر بررسی بافت یا سیاق کلمه «تزکیه» در قرآن مفهوم روشنی از آن ارائه شود.

البته در تحلیل مفهوم چندین روش وجود دارد. یکی بررسی بافت یا سیاق مفهوم است، با توجه به زمینه کاربرد آن مفهوم. روش دیگر بررسی یک مفهوم براساس مفاهیم مترادف آن مفهوم است و دیگری بررسی مفهوم با استفاده از مفاهیم متضاد آن است (باقری، ۱۳۸۷). در این نوشته سعی می‌شود با استفاده از این روش‌ها معنای مفهوم «تزکیه» روشن شود.

معنای لغوی تزکیه

تزکیه از ریشه «زکّو-زکّی» است و بر رشد و فزونی دلالت دارد. زکات نیز هم‌ریشه با این واژه است که در مفهوم راستی و استواری و دور بودن از عیب و کاستی به کار می‌رود و معنی تزکیه در مجموع پیراستن و رشد دادن است (ادیب بهروز، ۱۳۷۹). علامه طباطبایی نیز ریشه تزکیه را از زکات دانسته و آن را رشد شایسته و با خیر و برکت معنا نموده است.

تزکیه در قرآن

مفهوم تزکیه در قرآن با مشتقات آن، از جمله ازکی، یزکیهم و تزکی در آیات مختلف و در ابعاد گوناگون فکری، عملی و مادی به کار رفته است. در اینجا سعی شده است با در نظر داشتن حوزه کاربرد این کلمه مفاهیم آن بررسی شوند.

تزکیه به معنای پاکی افکار و اعتقادات

یکی از معانی تزکیه در قرآن پاک بودن فکر و اعتقاد آدمی است. خداوند در آیه ۱۵۱ سوره بقره می‌فرماید: ... يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ ... چنان که رسول خود را فرستادیم که آیات ما را برای شما تلاوت کند و نفس شما را از پلیدی و آلودگی جهل و شرک پاک و منزّه گرداند و شریعت و حکمت را به شما تعلیم دهد و از او بیاموزد آنچه را نمی‌دانید.

براساس آنچه از محتوای این آیه برمی‌آید و با توجه به اینکه در ابتدا خداوند از تلاوت آیات خود خبر می‌دهد و

مفهوم بعد از یزکیکم «یعلمکم» است به معنی آموختن، می‌توان گفت که مفهوم یزکیکم، پاکی از افکار و اعتقادات باطل و جهالت است. در تفسیرالمیزان هم آمده که در اینجا تزکیه مترادف با تطهیر است که هم حوزه افکار و اعتقادات را و هم پاکی از رذایلی مثل بخل و کبر و اعمال ناشایستی مثل قتل و زنا را شامل می‌شود (طباطبایی، ۱۳۶۳). بنابراین، تزکیه در این آیه به معنای پاک‌شدن از جهات و جنبه‌های اعتقادی و فکری است.

تزکیه به معنی پاک‌دانی

در چندین آیه قرآن «تزکیه» بیشتر در حوزه روابط زن و مردان و حفظ پاک‌دامنی و حریم‌ها به کار رفته است؛ از جمله خداوند در آیه ۲۳۲ سوره بقره می‌فرماید: وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَّغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَمْ أَزْوَاجُهُمْ وَأَطْهَرُ: و چون زنان را طلاق دادید و زمان عده آنان به پایان رسید، نباید که آن‌ها را از شوهر کردن منع کنید؛ هرگاه به طریق مشروع به ازدواج با مردی تراضی کنند. به این سخن پند گیرد هر کس به خدا و روز پسین ایمان آورده است. این دستور برای تزکیه نفوس شما بهتر و نیکوتر است؛ چه آنکه خدا به مصلحت شما داناست و خدا می‌داند و شما نمی‌دانید.

با توجه به محتوای بحث در این آیه کلمه ازکی می‌تواند در اینجا به معنی پاکیزگی و عفت باشد. علامه طباطبایی ازکی را به معنی رشد و نمو شایسته و پاکیزه دانسته‌اند و در اینجا به نظر می‌رسد که همان رشد و پاکیزگی در روابط زن و مرد و عفت و حیا باشد. بنابراین، مفهوم دیگر تزکیه پاک‌دانی است. همین مفهوم در آیه ۳۰ سوره نور که می‌فرماید: قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَعْضُوا مِنْ أَيْسَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا أَرْوَاحَهُمْ ذَلِكَ أَزْوَاجُهُمْ إِنَّا اللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ: به مردان با ایمان بگو دیده فرو نهند و پاک‌دانی ورزند که این برای آنان پاکیزه‌تر است؛ زیرا خدا به آنچه می‌کنند آگاه است.

خداوند در آیه ۲۸ سوره نور می‌فرماید: فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّىٰ يُؤْذَنَ لَكُمْ وَإِنْ قِيلَ لَكُمْ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ أَزْوَاجُكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ: و اگر کسی را در آن نیافتید، پس داخل آن مشوید تا به شما اجازه داده

شود و اگر به شما گفته شد برگردید، برگردید که آن برای شما سزاوارتر است و خدا به آنچه انجام می‌دهید داناست. از کسی در اینجا پاکی از گناه است. آن هم گناهان خاصی که مربوط به مسائل اجتماعی است؛ مثل نگاه کردن به نامحرم، حسادت ورزیدن و غیر آن‌ها.

تزکیه به معنای دوری از تعلقات دنیوی

یکی دیگر از مفاهیم مورد اشاره درباره تزکیه پاکی از تعلقات دنیوی و بخشش از مال و دارایی برای پاک شدن است؛ زیرا بخشش از مال پاکی را به دنبال خواهد داشت. خداوند در آیه ۱۰۳ سوره توبه می‌فرماید: **خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا**: از اموال آنان صدقه‌ای بگیر تا به وسیله آن پاک و پاکیزه‌شان سازی.

در اینجا تزکیه به صورت تزکیه هم و در کنار آن تطهیر هم آمده است و خدا از رسولش می‌خواهد با گرفتن صدقه از مردم آن‌ها را پاک و پاکیزه گرداند که این در مورد زکات است که یکی از ارکان اسلام است (طباطبایی، ۱۳۶۹). این معنی در آیه ۱۸ سوره لیل نیز آمده است: **الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى**: همان کس مال خود را می‌دهد [برای آنکه] پاک شود. در این دو آیه تزکیه درباره پاک شدن انسان با انفاق و ادای حقوق مالی است.

در آیه ۱۴ سوره اعلی نیز می‌فرماید: **قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى**: رستگار آن کس که خود را پاک گردانید. کلمه تزکی به معنای پاک شدن است و در اینجا منظور پاک شدن از لوث تعلقات مادی و دنیوی است که آدمی را از امر آخرت منصرف می‌کند (همان).

همچنین منظور از تزکی برگشتن به خدای تعالی و توجه کردن است؛ چون یکی از وسایلی که انسان را از فرورفتگی در مادیات حفظ می‌کند توبه است و نیز انفاق که دل را از تعلقات دنیوی باز می‌دارد (همان). با توجه به این توضیحات، تزکیه یا به عبارت بهتر تزکی در این آیه پاکی از تعلقات مادی و به نوعی وابسته نشدن به مادیات و دنیای مادی است.

تزکیه به معنای پاکیزگی روزی

در آیه ۱۹ سوره کهف «تزکیه» درباره روزی و به عبارت دیگر طعام انسان به کار رفته است: **وَكَذَلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَاءَلُوا بَيْنَهُمْ قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِئْتُمْ قَالُوا لَبِئْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالُوا رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِئْتُمْ فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ**

هَذِهِ إِلَيْكَ الْمَدِينَةَ فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَزْكَى طَعَامًا فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا: و این چنین بیدارشان کردیم تا میان خود از یکدیگر پرسش کنند. گوینده‌ای از آنان گفت چقدر مانده‌ایم؟ گفتند روزی یا پاره‌ای از روز را مانده‌ایم. [سرانجام] گفتند پروردگارتان به آنچه مانده‌اید داناتر است. اینک یکی از خودتان را با این پول خود به شهر بفرستید تا ببیند کدام یک از غذاهای آن پاکیزه‌تر است و از آن غذایی برایتان بیاورد و باید زیرکی به خرج دهد و هیچ کس را از [حال] شما آگاه نگرداند.

«از کی» در اینجا صفتی برای طعام قرار داده شده و طعام پاکیزه مورد نظر اصحاب کهف است. مفسران بعضی طعام پاکیزه را حیوان ذبح شده می‌دانند؛ ظاهراً این جمله مفهوم وسیعی دارد و هرگونه پاکی ظاهری و باطنی را شامل می‌شود. این توصیه‌ای است به همه رهروان راه حق که نه تنها به غذای روحانی بیندیشند بلکه مراقب پاکی غذای جسمانی‌شان نیز باشند، پاک از هرگونه آلودگی، حتی در بحرانی‌ترین لحظات زندگی نیز این اصل را فراموش نکنند (مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۶). در جهان امروز بیشتر بر جنبه ظاهری یا بهداشتی بودن غذا تأکید می‌شود، اما قرآن به هر دو جنبه ظاهری و باطنی، یعنی بهداشتی بودن و حلال بودن هر دو، تأکید می‌کند.

تزکیه در معنای انجام عمل صالح

در آیاتی از قرآن نیز تزکیه به معنی انجام عمل صالح آمده است؛ از جمله در آیه ۷۶ سوره طه: **جَنَّتْ عَدْنٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاءُ مَنْ تَزَكَّى**: بهشت‌های عدن که از زیر [درختان] آن جویبارها روان است جاودانه در آن می‌مانند و این است پاداش کسی که به پاکی گراید. در این آیه، با توجه به آیه ماقبل آن که فرموده انجام‌دهندگان عمل صالح را درجات بهشت نصیب می‌شود، ضمن توصیف بهشت آن را نصیب کسانی می‌داند که تزکیه داشته باشند. طبق نظر مفسر المیزان تزکیه در اینجا به معنی رشد و نمو و در انسان به این معنی است که با اعتقاد به حق و عمل صالح زندگی کند (طباطبایی، ۱۳۶۳) پس تزکیه داشتن به معنی عمل خوب و صالح انجام دادن است.

در آیه ۱۸ سوره فاطر نیز آمده است: **وَمَنْ تَزَكَّى فَإِنَّمَا يَتَزَكَّى لِنَفْسِهِ**: و هر کس پاکیزگی جوید، تنها برای خود پاکیزگی می‌جوید.

خداوند در سوره مریم آیه ۱۹ می‌فرماید: قَالَ إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا: گفت من فقط فرستاده پروردگار توام برای این که به تو پسری پاکیزه ببخشم. «زکی» در اینجا به معنای فرزندی پر نشو و نمو و شایسته است (طباطبایی، ۱۳۶۳).

در سوره نور آیه ۲۱ آمده است: وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْنَا وَمَا يَدْرِيكَ لَعَلَّه يَزْكِي: و تو چه دانی شاید او به پاکی گراید. کلمه تزکی به معنای پاک شدن از راه عمل صالح است که بعد از تذکر، یعنی پندپذیری و بیداری و پذیرفتن عقاید حقه، دست می‌دهد؛ چون نفع‌ذکری همین است که آدمی را به تزکی دعوت می‌کند. یعنی به ایمان و عمل بودن از وسوسه‌های شیطان و پاکی از حرام است.

همچنین خداوند در آیه ۳ سوره عبس می‌فرماید: وَمَا يَدْرِيكَ لَعَلَّه يَزْكِي: و تو چه دانی شاید او به پاکی گراید. کلمه تزکی به معنای پاک شدن از راه عمل صالح است که بعد از تذکر، یعنی پندپذیری و بیداری و پذیرفتن عقاید حقه، دست می‌دهد؛ چون نفع‌ذکری همین است که آدمی را به تزکی دعوت می‌کند. یعنی به ایمان و عمل

صالح می‌خواند و حاصل معنا این است که آن شخص چهره درهم کشید و از آن شخص نابینا که نزدش آمده بود روی بگردانید؛ با اینکه خبر نداشت آیا مرد نابینا مردی صالح بوده و با اعمال صالح ناشی از ایمان، خود را پاکیزه کرده بوده یا نه، شاید پاکیزه کرده بوده یا آمده بوده است که از تذکرات و مواعظ رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌و سلم) بهره‌مند شود و در نتیجه به تطهیر خود موفق گردد (همان).

در آیه ۲ سوره جمعه نیز، چنین معنایی قابل ذکر است که فرموده: يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ: اوست آن کس که در میان بی‌سوادان فرستاده‌ای از خودشان برانگیخت تا آیات او را بر آنان بخواند و پاکشان گرداند و کتاب و حکمت بدیشان بیاموزد و [آنان] قطعاً پیش از آن در گمراهی آشکاری بودند، که مردم را به نمو صالح رشد دهد و اخلاق فاضله را عادتشان کند، در نتیجه در انسانیت خود به کمال رسند و حالشان در دنیا و آخرت استقامت یابد و سعید زندگی کنند و سعید بمیرند (همان).

منابع

۱. ادیب بهروز، محسن؛ «تزکیه در قرآن»، بینات، شماره ۲۷، ۱۳۷۹.
۲. باقری، خسرو؛ درآمدی بر فلسفه تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی ایران ج ۱، تهران، علمی فرهنگی، ۱۳۸۷.
۳. سیدعلوی، سیدابراهیم؛ «گستره تعلیم و تربیت در قرآن»، بینات، شماره ۳۱، ۱۳۸۰.
۴. طباطبایی، محمدحسین؛ تفسیر المیزان، مترجم: محمدجواد حجتی کرمانی، نشر بنیاد علمی و فکری علامه طباطبایی، ۱۳۶۳.
۵. کومبز، جرالڈ آر. دنیلز، لوروی بی؛ پژوهش فلسفی: تحلیل مفهومی، مترجم: خسرو باقری، در روش‌شناسی مطالعات برنامۀ درسی، تهران، سمت، ۱۳۸۸.
۶. مکارم شیرازی و همکاران؛ تفسیر نمونه، انتشارات دارالمکتب الاسلامیه، ۱۳۷۶.

7. Hirst T, Paul Peters r.s (2001). Philosophy and education. in: philosophy of education, edited by Paul Hirst and Patricia white. London and New York: Rutledge.

مشروح در

[HTTP://ROSHDMAG.IR/WEBLOG/MAAREFESLAMI](http://ROSHDMAG.IR/WEBLOG/MAAREFESLAMI)